

University of Qom
Faculty of Literature and Humanities

Qualitative Content Analysis of 8th and 9th Grade Persian Language and Literature Textbooks in the 2023–2024 Academic Year: Addressing Life Skills within Islamic Educational Teachings

Fatemeh Afsay¹ and Tayebbeh Tavassoli²

1. Department of Educational Sciences, Faculty of Humanities, University of Qom, Qom, Iran. E-mail: f.afsay2022@gmail.com

2. Corresponding author, Associate Professor, Department of Educational Sciences, University of Qom, Qom, Iran. E-mail: t.tavassoli@qom.ac.ir

Article Info	ABSTRACT	
Article type: Research Article	The purpose of this research was to conduct a qualitative content analysis of Persian textbooks for 8th and 9th grades in the first cycle of secondary education in the academic year 2023-2024, based on life skills components including: self-awareness, effective social communication, problem-solving, creative thinking, critical thinking, and managing emotions within the framework of the educational teachings of Islam. The research methodology employed conceptual analysis to understand life skills and qualitative textual content analysis to examine the texts of the textbooks. Findings indicated that life skills in Islamic educational teachings not only address moral problems but also provide remedies for moral vices. However, in the analyzed textbooks, there was little attention given to addressing moral vices and negative emotions. Creative and critical thinking concepts in the textbooks were mainly limited to contemplation on creation and self-assessment, with less focus on innovation, judgment, and criticism. Furthermore, the self-awareness skill in Islamic teachings encompasses two dimensions: intuitive and acquired, while the textbook content largely emphasizes the acquired dimension. Effective social communication from the perspective of Islamic teachings has both individual and social dimensions, emphasizing personal spiritual growth through connections; however, the textbooks primarily highlighted the social dimension of this skill.	
Article history: Received 2024-08-14 Received in revised form 2025-03-07 Accepted 2025-05-26 Published online 2026-05-30		
Keywords: life skills, Islamic teachings, first cycle of secondary education, Persian textbooks of 8th and 9th grades.		
How To Cite: Afsay, F., & Tavassoli, T. (2026). Qualitative Content Analysis of 8th and 9th Grade Persian Language and Literature Textbooks in the 2023–2024 Academic Year: Addressing Life Skills within Islamic Educational Teachings, <i>Research in Instructional Methods</i> , 4 (1), 98-111. https://doi.org/10.22091/jrim.2025.11179.1090		
		
© The Author(s) DOI: https://doi.org/10.22091/jrim.2025.11179.1090	Publisher: University of Qom	

Introduction

This study aimed to qualitatively analyze the content of Persian textbooks for 8th and 9th grades in the first cycle of secondary education for the academic year 2023-2024, based on the six core life skills: self-awareness, effective social communication, problem-solving, creative thinking, critical thinking, and managing emotions. The study first examined the concepts of these six skills through Quranic verses and the views of Islamic scholars. Qualitative content analysis was then applied to the main lessons of the textbooks, focusing on the content evaluated during end-of-year exams. According to the preface of the Persian textbooks for grades 8 and 9, the purpose of stories, poems, and reading passages is to foster reading comprehension skills, mental creativity, familiarity with various texts, and a love for books, which are not subject to final evaluations. Thus, these sections were excluded from the scope of the study. The research population consisted of all main lessons in the textbooks, while the sample comprised lessons specifically addressing the six life skills. At the end, the study compared the findings in a table to align the meanings and concepts of the six life skills in Islamic teachings with those in the textbooks. This approach highlighted the practical applications as well as the neglected aspects within the Persian textbooks.

Results

Self-awareness: In Islamic teachings, self-awareness includes two types: intuitive and acquired. Intuitive self-awareness is linked to awareness of God, while acquired self-awareness refers to understanding one's physical and inner dimensions, strengths and weaknesses, talents, biological needs, and surrounding resources. As the textbooks emphasized recognizing and optimizing divine blessings, greater attention was given to acquired self-awareness.

Interpersonal and Effective Social Communication: Islamic teachings define effective social communication as establishing proper connections with others (verbal and non-verbal) based on faith in God, which facilitates spiritual growth and moral training. However, the textbooks emphasized themes such as tolerance, humility, contemplation in speech, active listening, assertiveness, honesty, openness to criticism, associating with virtuous individuals, learning from others, avoiding excessive talking, advising in groups, avoiding gossip, and refraining from mockery. Thus, the textbooks focused more on social dimensions of communication and less on personal spiritual development.

Problem-Solving: Islamic teachings frame problem-solving as striving to identify the best solutions for facing life's challenges or addressing moral vices. In the textbooks, problem-solving skills were predominantly examined within a social context, while addressing moral vices was overlooked. Specifically, the steps of understanding and accepting situations, brainstorming solutions, decision-making, and implementing and evaluating solutions were presented, but moral vices received minimal attention.

Managing Emotions: In Islamic teachings, managing emotions involves controlling feelings and desires such as inappropriate joy, excessive sorrow, and battling selfish desires through deep thought and tolerance rooted in faith. Textbook content focused mostly on positive emotions such as love for God, humanity, divine leaders, and patriotism, with less emphasis on managing negative emotions.

Creative Thinking: Islamic teachings define creative thinking as discovering, innovating, and exploring new solutions using methods such as piety, self-discipline, and education to achieve eternal happiness. Meanwhile, the textbooks primarily emphasized reflection on creation to recognize God's existence, with limited focus on innovation and exploration.

Critical Thinking: Critical thinking in Islamic teachings involves judging the accuracy of information, discerning right from wrong, and analyzing existing solutions to overcome challenges using deductive methods. The textbooks mainly presented critical thinking within a theological context, such as recognizing divine creation and self-assessment, with less attention given to distinguishing truth from falsehood or judging moral dilemmas.

Conclusions

The overall results of this study indicate that life skills in Islamic educational teachings are comprehensive, practical, and yield lasting effects. While some aspects of life skills were addressed in the Persian textbooks for grades 8 and 9, others were overlooked or underrepresented. Among the six life skills, problem-solving was the least emphasized. Therefore, textbook content should innovatively address problem-solving across various aspects of individual and collective life, guided by Islamic educational teachings. Additionally, creativity, innovation, judgment, and critical evaluation should be given greater attention. A final noteworthy point is that while the textbooks emphasize developing moral virtues, which is positive and appropriate, managing negative emotions and moral vices—issues that often emerge during adolescence—should be explicitly addressed in the textbooks to more fully incorporate the preventive aspects.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank all participants in the present study

Ethical Considerations

The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and misconduct

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

تحلیل محتوای کیفی کتاب های فارسی پایه های هشتم و نهم دوره اول متوسطه در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ بر اساس پرداختن به مهارت های زندگی در آموزه های تربیتی اسلام

فاطمه افسای^۱ و طیبه توسلی^۲

۱. دانش آموخته تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش، گروه علوم تربیتی، دانشگاه قم، ایران. رایانامه: f.afsay2022@gmail.com
۲. دانشیار، گروه علوم تربیتی، علوم انسانی، دانشگاه قم، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه: tavassoli@qom.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف از انجام این پژوهش، تحلیل محتوای کیفی متون کتاب های فارسی پایه های هشتم و نهم دوره متوسطه اول در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ بر اساس مؤلفه های مهارت های زندگی شامل: خودآگاهی، ارتباط مؤثر اجتماعی، حل مسئله، تفکر خلاق، تفکر نقاد و مقابله با هیجان ها، از منظر آموزه های تربیتی اسلام بود. روش پژوهش؛ در شناخت معنایی از مهارت های زندگی، روش تحلیل مفهومی و در شناخت متون کتاب های درسی، تحلیل محتوای کیفی متن انتخاب گردید. یافته ها نشان داد که مهارت های زندگی، در آموزه های تربیتی اسلام، علاوه بر بیان مشکلات اخلاقی، درمان رذایل اخلاقی را نیز نشان می دهند؛ حال آن که در متن کتاب های درسی به درمان رذایل اخلاقی و هیجان های مذموم توجه چندانی نشده است. مفهوم تفکر خلاق و نقاد در کتاب های درسی اساساً در موضوعات تفکر در آفرینش و محاسبه نفس خلاصه می گردد و به نوآوری، قضاوت و نقد کمتر پرداخته شده است. همچنین مهارت خودآگاهی در آموزه های تربیتی اسلام دو جنبه حضوری و حصولی دارد، اما در متن دروس به جنبه حصولی بیشتر توجه شده است. ارتباط مؤثر اجتماعی در آموزه های اسلامی، دو بعد فردی و اجتماعی دارد و بر تکامل فردی آدمی در این ارتباط تأکید شده است، حال آنکه در متن دروس بعد اجتماعی این مهارت آشکارتر است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۰۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۳/۰۹	
کلیدواژه ها: مهارت های زندگی، آموزه های تربیتی اسلام، دوره متوسطه اول، کتاب های فارسی پایه های هشتم و نهم.	

استناد: افسای، فاطمه؛ توسلی، طیبه. (۱۴۰۵). تحلیل محتوای کیفی کتاب های فارسی پایه های هشتم و نهم دوره اول متوسطه در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ بر اساس پرداختن به مهارت های زندگی در آموزه های تربیتی اسلام، پژوهش در روش های آموزش، ۴ (۱)، ۹۸-۱۱۱. <https://doi.org/10.22091/jrim.2025.11179.1090>

© نویسندگان.

DOI: <https://doi.org/10.22091/jrim.2025.11179.1090>

مقدمه

یکی از موضوعات مهمی که برای رشد فردی و اجتماعی آدمی و ایجاد یک زندگی سالم مورد توجه متخصصان تعلیم و تربیت قرار گرفته است، مهارت‌های زندگی است. مهارت‌های زندگی مجموعه‌ای از توانایی‌هاست که زمینه‌سازگری و رفتار درست آدمی را فراهم می‌آورد و او را قادر می‌سازد که مسئولیت‌های اجتماعی خود را بپذیرد و بدون آسیب به خود و دیگران سنجیده عمل کند. از طرف دیگر نوجوانان از مهمترین گروه‌های آموزشی در نظام آموزش و پرورش کشور محسوب می‌شوند، لذا ضروری است همزمان با آموزش علوم، زمینه ایجاد و ارتقای رشد دینی، معنوی و اخلاقی آنان نیز فراهم شود.

از آنجایی که نتایج آموزش مهارت‌های زندگی از جمله احساس کفایت و کارآمدی و ایجاد رفتارهای سالم و مفید اجتماعی در دراز مدت حاصل می‌گردد، مدرسه و کتاب‌های درسی ابزار مناسبی برای اجرای این مهارت‌ها هستند. پس شایسته است آموزش این مهارت‌ها در محتوای دروس مختلف به ویژه در درس جذابی مانند فارسی که دانش‌آموزان به مطالعه آن علاقه بیشتری نشان می‌دهند، مورد توجه قرار گیرد.

این تحقیق در صدد آن است که بر اساس آموزه‌های تربیتی دین مبین اسلام و یافته‌های روان‌شناسان و مربیان بزرگ تعلیم و تربیت اسلامی به بررسی میزان توجه و نحوه دستیابی به مهارت‌های زندگی شامل: خودآگاهی^۱، ارتباط مؤثر اجتماعی^۲، حل مسئله، تفکر خلاق^۳، تفکر نقاد^۴ و مقابله با هیجان‌ها^۵ در متون کتاب‌های فارسی پایه‌های «هشتم و نهم» متوسطه اول بپردازد. علت انتخاب این مهارت‌ها آن است که سازمان بهداشت جهانی^۶ در سالهای ۲۰۰۳ و ۲۰۲۰ مهارت‌های ده‌گانه زندگی را برای بهره‌مند بودن از یک زندگی سالم و مسالمت‌آمیز معرفی نمود که منشأ تألیفات و تحقیقات فراوانی در داخل و خارج از کشور شد. علاوه بر این موارد شش‌گانه، سازمان بهداشت جهانی، مهارت تصمیم‌گیری، مقابله با اضطراب، همدلی و ایجاد روابط بین فردی در مهارت‌های ده‌گانه خود نیز ذکر کرده است. علت کاستن از موارد ده‌گانه، نخست این بود که تحقیق عمیق‌تر و دقیق‌تر انجام شود و دیگر اینکه در متون دینی و اخلاق اسلامی بعضی موارد همپوشانی دارند. مانند: هیجان با اضطراب، روابط بین فردی و همدلی با روابط مؤثر اجتماعی. همچنین تصمیم‌گیری که می‌تواند زیر مجموعه‌ای از خودآگاهی باشد.

از طرفی دیگر در اسناد بالادستی از جمله شورای عالی آموزش و پرورش (۱۹۹۸) تصریح می‌شود که آموزش مهارت‌های زندگی ما را در دستیابی به اهداف غایی و تربیتی چون؛ ایجاد زمینه لازم برای خودشناسی و خداشناسی، پرورش روحیه اعتماد به نفس، هم‌زیستی مسالمت‌آمیز، ابتکار و پاسداری از قداست خانواده یاری می‌رساند. همچنین در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۲۰۱۱) برخی از مؤلفه‌های مهارت‌های زندگی از جمله ارتباط مؤثر و تفکر خلاق مورد توجه واقع شده است. در فصل چهارم این سند تربیت انسانی مهرورز، خودباور، انتخابگر و خلاق به عنوان یکی از اهداف کلان ذکر شده است. همچنین اهمیت و ضرورت پرورش مهارت‌های زندگی در کتاب راهنمای تدریس ادبیات فارسی پایه‌های هشتم و نهم دوره اول متوسطه، نیز مطرح گردیده است. تمامی این موارد اهمیت موضوع را نشان می‌دهد.

-
1. self - awareness
 2. social effective communication
 3. creative thinking
 4. critical thinking
 5. dealing with emotions
 - 6 . Worlds Healt Organization

در باب تحلیل محتوای متون درسی بر اساس پرداختن به مهارت‌های زندگی در داخل و خارج از کشورمان پژوهش‌هایی نیز انجام شده است. از جمله پیرفروزجایی (Pir Firouzaiee, 2016) در پژوهش «تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های مهارت‌های زندگی» به این نتایج دست یافت که مؤلفه ارتباط مؤثر اجتماعی بیشترین و مؤلفه تفکر انتقادی کمترین میزان توجه را در این کتاب‌ها دارند، ضمن این که به هر یک از شاخص‌های مهارت‌های مذکور به صورت متوازن نیز توجه نشده است. همچنین احمدی (Ahmadi, 2014) در پژوهش «میزان توجه به مؤلفه‌های مهارت‌های زندگی و تفکر انتقادی در برنامه درسی تفکر و سبک زندگی پایه هفتم» به این نتیجه دست یافت که از بین مؤلفه‌های مهارت‌های زندگی به ترتیب به مؤلفه‌های خودآگاهی و مهارت ارتباط مؤثر اجتماعی بیشترین اهمیت داده شده است.

محمدالحسینی (Muhammad al-Husseini, 2010) در پژوهش «تحلیل محتوای کتاب‌های بخوانیم و بنویسیم چهارم و پنجم ابتدایی براساس مؤلفه‌های مهارت‌های زندگی» بدین نتیجه کلی دست یافت که محتوای این کتاب‌ها توانسته است مهارت‌های ارتباطی خودآگاهی و تفکر خلاق را به طور مطلوبی در دانش‌آموزان تقویت کند، اما به مهارت‌های حل مسئله و تفکر انتقادی به میزان بسیار ناچیزی توجه شده است. همچنین عامر و همکاران (Amer et al., 2022) در پژوهش خود با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های انگلیسی پایه دوم متوسطه در پرتو مهارت‌های زندگی» اظهار داشتند که مهارت‌های کلامی و غیرکلامی در کتاب‌های انگلیسی پایه دوم متوسطه نسبت به سایر مؤلفه‌های مهارت‌های زندگی بیشترین درصد را به خود اختصاص داده است.

بررسی کلی پژوهش‌های انجام شده نشان داد که پژوهشگران، مهارت‌های زندگی را عمدتاً به صورت تحلیل محتوای کمی مورد بررسی قرار داده‌اند. در حالی که این پژوهش در صدد آن است که به روش تحلیل محتوای کیفی، ابعاد دینی و اخلاقی مهارت‌های زندگی را در تعلیم و تربیت اسلامی و در متون کتب فارسی پایه‌های هشتم و نهم مورد مطالعه، بررسی و مقایسه قرار دهد. بدین منظور از آثار معتبر دین مبین اسلام، نخست آیات قرآن کریم و پس از آن کلام معصومین (ع) و سپس دیدگاه دانشمندان اسلامی برای بیان و بررسی مفاهیم مهارت‌های زندگی استفاده شد. در پایان نیز این معانی استخراج شده، با متون درسی مقایسه گردید تا میزان کاربرد آن‌ها را نشان دهد.

بنابراین با توجه به اهمیت آموزش مهارت‌های زندگی پرسش‌های پژوهش عبارتند از:

- ۱- مهارت‌های زندگی شش گانه در آموزه‌های اسلامی چگونه معرفی شده‌اند؟
- ۲- مهارت‌های زندگی شش گانه در کتاب‌های فارسی هشتم و نهم متوسطه اول چگونه به کار رفته‌اند؟
- ۳- کدام یک از مؤلفه‌های مهارت زندگی که در آموزه‌های اسلامی مورد توجه بوده است، در کتب فارسی پایه‌های «هشتم و نهم» مغفول مانده است؟

در این پژوهش از سه نوع روش تحقیق استفاده شده است. روش تحلیل مفهومی، تحلیل محتوای کیفی متن و روش تطبیق برای مقایسه یافته‌های تحقیق:

روش‌شناسی پژوهش

الف) روش تحلیل مفهومی: هرست و پیترز معتقدند: کاربرد روش تحلیل مفهومی برای پاسخ به برخی موضوعات و مسائل فلسفی است. پرسش‌های تحلیلی غالباً با پرسش‌های فلسفی ارتباط نزدیکی دارند و هدف از کاربرد روش تحلیل مفهومی قابل فهم ساختن جهان است. از آنجایی که مفاهیم با زندگی اجتماعی انسان پیوند ناگسستنی دارند؛ لذا می‌توان گفت تشخیص واژه‌ها و کاربرد درست آن‌ها یکی از هدف‌های اساسی تحلیل مفهومی است. ضمن این که پیوند تحلیل مفهومی با انواع پرسش‌های فلسفی بیانگر این واقعیت است که فیلسوفان همواره با تحلیل مفاهیم مورد نظر خود در صدد پاسخ‌گویی به پرسش‌های عمیق‌تری بوده‌اند. همچنین تحلیل مفهومی

به شناخت موقعیت اشیا و امور در جهان به ما کم می‌کند و نحوه برخورد ما را با آن‌ها آشکارتر و آسان‌تر می‌سازد (Hurst & Peters).
as cited in Tavassoli, 2020 بنابراین تحلیل مفهومی مهارت‌های شش‌گانه، بحث اصلی این نوشتار است که برای دست‌یابی به آن
از آیات قرآن کریم، سخنان معصومین (ع) و دیدگاه‌های دانشمندان مسلمان استفاده شده است.

ب) تحلیل محتوای کیفی: از این روش جهت بررسی متون کتاب فارسی هشتم و نهم متوسطه اول برای بررسی نحوه کاربرد
مؤلفه‌های مهارت‌های زندگی استفاده شده است. تفاوت تحلیل محتوای کیفی با تحلیل محتوای کمی در آن است که در روش تحلیل
محتوای کمی تجزیه و تحلیل داده‌ها به شیوه‌ای کمی و عینی بر پایه آمار و ارقام انجام می‌گیرد و صرفاً اهداف عینی مورد نظر است.
در صورتی که در روش تحلیل کیفی بار معنایی و اهداف ذهنی مورد توجه قرار می‌گیرند. همچنین در تحلیل محتوای کیفی به دلیل پرداختن
به شمارش عناصر آشکار متن، معانی پنهان آن نادیده گرفته می‌شود؛ حال آنکه تحلیل محتوای کیفی، نوعی توصیف‌شناسی از معانی
مستتر در متن است (Qaedi & Golshani, 2016).

بنابراین پژوهشگر در تحلیل کیفی نه تنها تحلیل‌های پیشین خود را با اطلاعات جدید غنی‌تر می‌سازد، بلکه با توجه کافی به قواعد
کلی فرایند تحقیق و با استفاده از نوآوری و خلاقیت به سادگی می‌تواند از تحلیل داده‌های خود بهره کافی ببرد (Rezvani, 2010). در
حقیقت تحلیل محتوای کیفی روشی پژوهشی است که برای تفسیر ذهنی محتوای داده‌های متنی از راه فرایند طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی
و تم‌سازی یا طراحی الگوهای شناخته شده به کار می‌رود. با توجه به این تعریف می‌توان گفت؛ تحلیل محتوای کیفی به تفسیر علمی و
ذهنی داده‌ها می‌پردازد و یکی از روش‌هایی است که برای تحلیل داده‌های متنی کاربرد فراوانی دارد. در این روش پژوهشگر بر اساس
مطالعات خود به کشف این موضوع می‌پردازد که آیا تک‌واژه‌ها، عبارات، جملات یا بندها قادرند نماینده پیام‌هایی باشند (Qaedi &
Golshani, 2016). بنابراین در این پژوهش بر اساس نظر پی‌رسون و هربرت^۱ (2014) تحلیل محتوای متن در سه مرحله انجام گیرد.
۱- تعیین متن مورد نظر؛ ۲- مشخص کردن عنوان‌ها و دروس؛ ۳- طراحی چارچوب یا نقشه کلی متن. مرحله اول و دوم جهت ورود به
روش تحلیل کیفی است و مرحله سوم درگیر شدن پژوهشگر با استنتاج‌های مفهومی است (Pearson, 2014, as cited in)
(Tavassoli, 2021). در این پژوهش بر اساس این سه مرحله، نخست دروس اصلی از کتاب‌های فارسی هشتم و نهم متوسطه اول
انتخاب گردید (منظور از دروس اصلی دروسی است که منشأ ارزیابی در امتحانات پایان سال تحصیلی هستند). در صفحه هفت پیش-
گفتار کتاب فارسی هشتم و نهم ذکر شده است: هدف از حکایت‌ها، اشعار حفظی و روان‌خوانی‌ها، پرورش مهارت خوانداری، نشاط
ذهنی، آشنایی با متون مختلف و فرهنگ کتاب‌خوانی است و در ارزشیابی‌ها اهمیت ندارد. لذا در این پژوهش از پرداختن به این متون
صرف نظر گردید. پس از انتخاب دروس، محتوای آنها به دقت مطالعه شدند. استخراج مفاهیم و معانی مهارت‌های زندگی توسط
پژوهشگران انجام شد و مورد بازبینی یک دبیر با سابقه و سه نفر از اساتید قرار گرفت و نظرات اصلاحی آنان نیز اعمال گردید.

ج) مقایسه یافته‌های تحقیق: در این مرحله مفاهیم و معانی به دست آمده از مؤلفه‌های مهارت‌های زندگی در متون اسلامی با
نحوه کاربرد آن‌ها در کتاب‌های درسی مقایسه شده‌اند، جدول مربوطه این موضوع را نشان می‌دهد.

جامعه تحقیق: جامعه تحقیق شامل همه دروس اصلی کتاب‌های فارسی پایه‌های هشتم و نهم می‌شود، دروسی که قبلاً تصریح
گردید منشأ ارزیابی در پایان سال تحصیلی هستند.

نمونه تحقیق: از میان جامعه تحقیق، نمونه تحقیق به شیوه‌ای هدفمند انتخاب گردید. منظور از انتخاب هدفمند دروسی است که
در آن‌ها به‌طور خاص به مؤلفه‌های شش‌گانه مهارت‌های زندگی پرداخته شده است. «در پژوهش‌های کیفی به جای نمونه‌گیری تصادفی

1. Pearson, P. H. & Herbert, E. H.

به تصمیمات هدفمند در مورد یک موضوع خاص توجه می‌شود» (Flick, 2008). بنابراین نمونه انتخابی همراه با کدبندی آن‌ها شامل مورد زیر می‌باشد:

فارسی پایه هشتم متوسطه اول: ۱۵ درس با نام‌های: پیش از این‌ها (ص ۱۲) (کد ۱/۸)؛ خوب جهان را ببین، صورتگر ماهر (صص ۱۷ و ۲۰) (کد ۲/۸)؛ ارمغان ایران (ص ۳۰) (کد ۳/۸)؛ سفر شکفتن (ص ۳۶) (کد ۴/۸)؛ راه نیک‌بختی (ص ۴۴) (کد ۵/۸)؛ آداب نیکان و انسان، فناوری، اخلاق (صص ۴۷ و ۴۹) (کد ۶/۸)؛ آزادی (ص ۵۵) (کد ۷/۸)؛ نوجوان باهوش، آشپز زاده وزیر، گریه امیر (صص ۶۴ و ۶۵ و ۶۸) (کد ۸/۸)؛ قلم سحرآمیز، دو نامه (صص ۷۱ و ۷۳) (کد ۹/۸)؛ پرچم‌داران، ای وطن (صص ۷۷ و ۷۹) (کد ۱۰/۸)؛ شیر حق (ص ۸۶) (کد ۱۱/۸)؛ ادبیات انقلاب (ص ۹۰) (کد ۱۲/۸)؛ یاد حسین (ص ۹۵) (کد ۱۳/۸)؛ پرنده آزادی، کودکان سنگ (صص ۱۱۲ و ۱۱۴) (کد ۱۴/۸)؛ راه خوشبختی (ص ۱۱۸) (کد ۱۵/۸).

فارسی پایه نهم متوسطه اول: ۱۵ درس با نام‌های: آفرینش همه تنبیه خداوند دل است (ص ۱۲) (کد ۱/۹)؛ عجایب صنع حق تعالی (ص ۱۷) (کد ۲/۹)؛ مثل آینه، کار و شایستگی (صص ۲۴ و ۲۶) (کد ۳/۹)؛ هم‌نشین (ص ۳۰) (کد ۴/۹)؛ آداب زندگانی (ص ۴۸) (کد ۵/۹)؛ پرتو امید (ص ۵۶) (کد ۶/۹)؛ همزیستی با مام میهن (ص ۶۱) (کد ۷/۹)؛ راز موفقیت، آخرین پرسش (صص ۷۰ و ۷۴) (کد ۸/۹)؛ آرشی دیگر (ص ۷۹) (کد ۹/۹)؛ زن پاسا (ص ۸۷) (کد ۱۰/۹)؛ پیام‌آور رحمت (ص ۹۸) (کد ۱۱/۹)؛ آشنای غریبان، میلاد گل (صص ۱۰۵ و ۱۰۶) (کد ۱۲/۹)؛ پیدای پنهان (ص ۱۱۱) (کد ۱۳/۹)؛ آرزو (ص ۱۲۶) (کد ۱۴/۹)؛ شازده کوچولو (ص ۱۳۱) (کد ۱۵/۹).

یافته‌ها

یافته‌های پژوهش شامل اصطلاح‌شناسی مفاهیم اصلی؛ تحلیل مهارت‌های زندگی در منابع معتبر دین اسلام و تحلیل متون کتاب‌های درسی است:

الف) اصطلاح‌شناسی مهارت‌های زندگی

مهارت‌های زندگی: «توانایی رفتار سازگارانه و مثبت که افراد را قادر می‌سازد تا به‌طور مؤثر با نیازها و چالش‌های روزمره برخورد نمایند» (Jazayeri et al., 2022).

در کلام معصومین نیز به مهارت‌های زندگی توجه شده است. امیرالمؤمنین علی (ع) در خطبه ۱۵۷ درباره ضرورت خودشناسی یا خودآگاهی می‌فرماید: «آن کس که به حساب نفس خویش نپردازد، خود را سرگردان و در هلاکت افکنده است».

تربیت اجتماعی: این بعد از تربیت، پرورش جنبه‌هایی از شخصیت انسان است که به زندگی او در جامعه ارتباط دارد، به‌گونه‌ای که قادر باشد حقوق، وظایف و مسئولیت‌ها را نسبت به هم‌نوعان خود بشناسد و آگاهانه و عاشقانه به وظایف عمل نماید. در تحقق اهداف تربیت اجتماعی سه مرحله مهم تلقی شده است: ۱) آشنایی افراد با حقوق و مسئولیت‌های اجتماعی متناسب با سن و مراحل رشد، ۲) ایجاد مهارت‌های اجتماعی مانند مهارت‌های لازم برای انجام وظایف مدنی و ۳) تقویت اخلاق شایسته اجتماعی در افراد که منجر به افزایش تعهد آن‌ها به انجام وظایف اجتماعی‌شان می‌گردد (Marzoughi et al., 2007).

ب) تحلیل مهارت‌های زندگی در آموزه‌های تربیتی اسلام

در این بخش مهارت‌های شش‌گانه خودآگاهی، ارتباط مؤثر اجتماعی، حل مسئله، تفکر خلاق، تفکر نقاد، مقابله با هیجان‌ها در قرآن کریم، احادیث معصومین (ع) و نظرات اندیشمندان مسلمان شرح داده شده است:

خودآگاهی: در قرآن کریم خودآگاهی نتیجه خداآگاهی است. «و شما مؤمنان مانند آنان نباشید که به‌کلی خدا را فراموش کردند خدا هم نفوس آن‌ها را از یادشان برد آنان به حقیقت بدکاران عالمند» (حشر/۱۹). امام محمد غزالی از خودآگاهی با عنوان معرفت نفس

یاد می‌کند و آن را مقدمه خداشناسی می‌داند. (Ghazali, 2001). وی برای شناخت نفس آدمی چهار راه مجاهدت و ریاضت نفس، پی بردن به عظمت خدا با تفکر در آفرینش، هدف از خلقت جهان، شناخت حقیقت مرگ و جهان آخرت بیان می‌دارد (Ghazali, 2001). از نظر ابن‌سینا خودآگاهی امری ذاتی است که به هرگونه معرفت دیگری تقدم دارد و به دو معنا است: آگاهی با واسطه غیر به خویش و آگاهی بی‌واسطه به خویش (Eshraqi-Nasab, 2020). بر اساس اندیشه‌های شهید مطهری نیز خودآگاهی انواعی دارد که عبارتند از: فطری (آگاهی انسان به واسطه علم حضوری به خود)، فلسفی (ماهیت و حقیقت خود)، جهانی (آگاهی انسان به خود در رابطه با جهان)، طبقاتی (آگاهی به خود در رابطه با طبقه اجتماعی)، ملی (آگاهی به فرهنگ و شخصیت ملی)، انسانی (آگاهی به خود در رابطه با انسان‌ها)، عرفانی (آگاهی به خود در رابطه با ذات احدیت)، پیامبرانه (انتقال آگاهی خود به مردم) (Motahhari, 2006). ارتباط مؤثر اجتماعی: قرآن کریم ضرورت مهارت ارتباط بین فردی و ارتباط مؤثر اجتماعی از دو بعد ارتباط کلامی و غیرکلامی مورد توجه قرار داده است: در زمینه ارتباط کلامی به ویژگی بلاغت: «...مردم را نصیحت کن و با آنان با سخن بلیغ صحبت کن» (النساء/۶۳). کلام نیکو: «...و به مردم سخن نیکو بگوئید...» (البقره/۸۳). پرهیز از گفتار نسنجیده: «...پس در سخن تبیین و تفحص داشته باشید...» (نساء/۹۴). همچنین در باب ارتباط غیرکلامی نیز رعایت اصولی مورد تأکید قرار گرفته است: چون تواضع و فروتنی: «برای پدر و مادر و پربال رحمت بگستران...» (الإسراء/۲۴)، عفو و گذشت: «...درگذرید و چشم‌پوشی کنید...» (نور/۲۲). عدم استهزا: «...قومی قوم دیگر را مسخره نکند...» (حجرات/۱۱). همچنین در آیات متعددی از قرآن، از ویژگی اجتماعی بودن انسان به عنوان یک نیاز ذاتی یاد شده است (روم/۲۱؛ حجرات/۱۳).

امیرالمؤمنان علی (ع) در خطبه ۲۱۶، در باب روابط سالم و متقابل مردم و رهبری، مردم را از چاپلوسی باز می‌دارد و به حق‌گویی دعوت می‌کند و رهبران را به خصلت انتقادپذیری و تواضع و فروتنی ترغیب می‌نماید.

از میان دانشمندان مسلمان، غزالی شیوه‌هایی را برای مهارت ارتباط مؤثر برمی‌شمارد و این مهارت را مقدمه مهارت خودآگاهی می‌داند: «آدمی عیوب خویش را به چهار طریق بتواند شناخت: یکی آنکه در محضر پیری پخته بنشیند، تا آن پیر عیوب وی با وی همی گوید. دوم آنکه دوستی مشفق را بر خویشان رقیب کند و به حسد زیادت بنکند. سوم آنکه سخن دشمنان در حق خویشان بشنود، چهارم آنکه در مردمان همی نگرد؛ هر عیب که در کسی بیند، خود از آن حذر همی کند» (Ghazali, 2001). فیض کاشانی آثار تربیتی روابط اجتماعی را از سه جهت مورد بررسی قرار می‌دهد. نخست نقش ارتباط در تأمین نیازهای مادی و اداره زندگی، دوم ارتباط اجتماعی که موجب تربیت معنوی انسان می‌گردد و سوم هدایت مردم در سایه حکومت و قوانین الهی (Beheshti et al., 2009).

حل مسئله: در قرآن کریم، تقوا یکی از مهم‌ترین رویه‌ها در حل مسائل است. «هرکس خدا ترس (و پرهیزگار) شود، خدا راه بیرون شدن را برای او می‌گشاید و از جایی که گمان نبرد به او روزی عطا می‌کند» (طلاق/۲-۳). همچنین خداوند در قرآن کریم از دو رکن اساسی صبر و نماز به عنوان مهم‌ترین دستاویز بشری برای حل مشکلات زندگی یاد می‌کند: «وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ» (بقره/۴۵). رسیدن به وضعیت مطلوب و مطابق با موازین دینی، هدف نهایی حل مسئله می‌باشد و این همان وضعیتی است که مقبول خداوند متعال است. از منظر دین اسلام، مهارت حل مسئله موجب آثار مثبتی همچون: پیشگیری از بحران، ایجاد اعتماد به نفس، افزایش توانمندی، جلوگیری از اضطراب و جلب اعتماد دیگران می‌شود (Alavi-Gonabadi, 2010).

ملا احمد نراقی برای معالجه رذایل اخلاقی از مهارت حل مسئله بسیار بهره جسته است. وی در معالجه هر یک از این رذایل اخلاقی از دو روش علمی و عملی استفاده می‌کند؛ بدین گونه که در مرحله اول فرد را به تفکر در شناخت آن مسئله و گاه به تتبع در منابع مستند قرآن و روایات معصومین (ع) وامی‌دارد؛ سپس در مرحله دوم به آموزش راهکارهای عملی برای حل مسئله می‌پردازد. (Naraqhi,)

1992). امام خمینی (ره) نیز همچون نراقی در بیان علاج هر یک از رذایل اخلاق از دو روش علمی و عملی یاد نموده است (Khomeini, 1992).

در توضیح بیشتر می‌توان گفت حل مسئله، فرایندی است که شخص براساس آن با ترکیب آگاهی و مهارت‌هایی که در گذشته داشته است، راه‌های جدیدی را برای مسئله خاصی کشف می‌کند (Maleki, 2007). مراحل حل مسئله عبارتند از: پذیرفتن موقعیت، درک صحیح مشکل، تصمیم‌گیری برای انتخاب بهترین راه‌حل، اجرای راه‌حل‌های انتخاب شده و در نهایت ارزیابی نتایج (Jazayeri et al., 2022).

تفکر خلاق: آیات قرآن و کلام معصومین (ع) در جهت تربیت و هدایت بشر، شیوه‌های تربیتی بسیاری را برای پرورش تفکر خلاق بیان می‌کنند، که برخی از آن‌ها عبارتند از: کنجکاوی محققانه در جهان آفرینش، علم‌آموزی، بهره‌گیری از تجربیات دیگران، سیر در زندگی افراد متفکر و خلاق، استدلال، حکمت‌آموزی، طرح سؤال (البقره/۴۴)، تقوای الهی، عبرت‌آموزی (نحل/۶۶) و روش حل مسئله (Abedin Nasab, 2016).

تفکر نقاد: مفهوم تفکر انتقادی در بسیاری از آیات قرآن کریم ظهور یافته است؛ به گونه‌ای که مضامین پرسشگری، قضاوت (یونس/۳۶)، استدلال، تجزیه و تحلیل، حقیقت‌جویی (غافر/۵۸)، از جمله مصادیق به‌کار رفته در این کتاب آسمانی است (Mohammadi & Salehi, 2014).

تفکر انتقادی؛ یعنی داوری درباره صحت، اعتبار، ارزش اطلاعات و استدلال‌های ارائه شده. از دیدگاه غزالی حقیقت تفکر، دستیابی به علم و معرفتی نو از طریق ترکیب علوم دیگر است (Ghazali, 2001). وی تفکر را در امور دینی ارزشمند می‌شمارد، زمانی که تفکر در خود یا در اعمال خود و همچنین تفکر در صفات خداوند و عجایب هستی باشد. وی در باب تفکر در خود، انسان را به اندیشه در معاصی و طاعات وامی‌دارد (Ghazali, 2001) که این محاسبه و مراقبه نفس همان مهارت تفکر انتقادی انسان است که می‌تواند مقدمه‌ای برای مهارت‌های تصمیم‌گیری و حل مسئله باشد.

مقابله با هیجان‌ها: منابع قرآنی، دینی و اخلاقی برای مدیریت هیجان، راهکارهای بسیار ارزشمندی همچون ایمان به خدا، توکل به خدا، امید به رحمت الهی (انشراح/۵-۶)، دعا (البقره/۱۸۵)، ذکر، بازگشت به فطرت، صبر و استقامت، تقوا و پرهیز از گناه ارائه نموده است.

همچنین برای کسب مدیریت هیجان باید نخست به دو مقوله مدیریت شناختی هیجان: مانند مدیریت افکار و باورها، موقعیت‌ها و انگیزه‌ها توجه نمود پس از آن به مدیریت رفتاری هیجان: مانند گفت‌وگو با اشخاص مورد اعتماد، انجام فعالیت‌های بدنی و ورزشی، تغییر موقعیت و سکوت در برابر یک موقعیت برانگیزاننده ناخوشایند توجه نمود (Jazayeri et al., 2022).

ج) تحلیل محتوای متون کتب فارسی

پایه هشتم متوسطه اول: کد ۱/۸: خداشناسی (مهارت تفکر خلاق). کد ۲/۸: تفکر در آفرینش موجودات و پدیده‌های طبیعی (تفکر خلاق و انتقادی). کد ۳/۸: توصیف افتخارات فرهنگی، ارزشی و ملی (خودآگاهی حصولی). کد ۴/۸: پی بردن به ارزش وقت (خودآگاهی حضوری). کد ۵/۸: با ادب بودن (مهارت ارتباط مؤثر)، احترام به استاد و راستگویی (ارتباط مؤثر کلامی و غیر کلامی)، محاسبه اعمال (تفکر انتقادی)، پی بردن به ارزش وقت (خودآگاهی حضوری). کد ۶/۸: آداب غذا خوردن و خوابیدن (خودآگاهی حصولی)، آموزش اصول سخن گفتن و ارتباط با دیگران (مهارت روابط بین فردی و ارتباط مؤثر کلامی و غیر کلامی)، استفاده صحیح از پیشرفت‌های علمی و امکانات پیرامون بشری (خودآگاهی حصولی). کد ۷/۸: آزادگی، قناعت، آگاهی از نعمت‌های الهی و سربلندی (خودآگاهی حصولی). کد ۸/۸: برخورداری از نعمت هوش و استعداد (حل مسئله)، عشق به همه عالمیان (هیجان ممدوح)، توکل به

خدا (مدیریت هیجان غم و اندوه)، برطرف شدن غم با یاد پیامبر (مدیریت هیجان). کد ۹/۸: توکل به خدا در هنگام غم (مدیریت هیجان)، برخورداری از جرأت‌مندی، بلاغت کلام و روابط سالم (مهارت روابط بین‌فردی و ارتباط مؤثر کلامی و غیر کلامی). کد ۱۰/۸: توصیف دلاوری و افتخارات ایران (مهارت خودآگاهی حصولی)، عشق به وطن (هیجان ممدوح) کد ۱۱/۸: ایمان به خدا در هنگام بروز هیجاناتی چون خشم (مدیریت هیجان). کد ۱۲/۸: خدامحوری و رهبری بر پایه اصل ولایت فقیه (خودآگاهی حصولی)، توجه به آزاداندیشی (تفکر انتقادی) کد ۱۳/۸: غنیمت شمردن نعمت‌های الهی و استفاده بهینه از آن‌ها (خودآگاهی)، صبر در انجام امور، فکر نکردن به گذشته و آینده، توکل به خدا (مدیریت هیجان).

پایه نهم متوسطه اول: کد ۱/۹: تفکر در پدیده‌های آفرینش (تفکر خلاق)، درست‌کرداری و راستگویی (مهارت ارتباط مؤثر). کد ۲/۹: تفکر در پدیده‌های طبیعی و موجودات آفرینش (مهارت تفکر خلاق و انتقادی). کد ۳/۹: توجه نیازهای دوران نوجوانی (خودآگاهی)، انتقادپذیری (مهارت ارتباط مؤثر و تفکر انتقادی). پرهیز از تکبر/ غنیمت شمردن دوران جوانی (خودآگاهی)، دعوت به حقیقت‌جویی (خودآگاهی حصولی)، شکیبایی (حل مسئله)، عبرت‌آموزی از روزگار (تفکر خلاق و انتقادی). کد ۴/۹: بازداشتن انسان از هم‌نشینی با انسان‌های بد (ارتباط مؤثر). کد ۵/۹: هم‌نشینی با انسان‌های اصیل و عالم (ارتباط مؤثر)، ترجیح کسب فضیلت‌ها بر اصل و نسب (خودآگاهی حصولی)، شیوه صحیح برقراری روابط اجتماعی مانند پرهیز از سخن‌نسنجیده و پند ندادن انسان‌هایی که پذیرای حق نیستند (مهارت ارتباط مؤثر کلامی)، شادی نکردن در غم دیگران (مدیریت هیجان مذموم)، گوش دادن فعال و رعایت ادب و احترام (ارتباط مؤثر). کد ۶/۹: انتقاد با طنزی کارساز (تفکر انتقادی)/ توکل به خدا و رضایت از زندگی در هنگام غم و اندوه (مدیریت هیجان). کد ۷/۹: احترام و عشق به وطن (هیجان ممدوح). کد ۸/۹: علاقه به دانش‌اندوزی و درک عمیق مطالب (تفکر خلاق)، استفاده درست از نعمت‌ها (خودآگاهی حصولی)، تفکر در آفرینش (تفکر خلاق)، فراگیری علم درس‌راسر عمر (خودآگاهی حصولی). کد ۹/۹: عشق به وطن (هیجان ممدوح). کد ۱۰/۹: عشق در عبادت خدا (هیجان ممدوح). کد ۱۱/۹: نیت پاک و اعمال پسندیده (خودآگاهی)، انتخاب هم‌نشین خوب (مهارت ارتباط مؤثر) برخورداری از روحیه همدردی (خودآگاهی حصولی)، قهر نکردن (مهارت ارتباط مؤثر از بعد کلامی). کد ۱۲/۹: ستایش عظمت امام رضا (ع)، و فرمانبرداری از حضرت مهدی (ع) (هیجان ممدوح). کد ۱۳/۹: رعایت ادب در گفت‌وگو (ارتباط مؤثر کلامی)، شناخت نیازهای زیستی (خودآگاهی حضوری)، توجه به حکمت الهی در مصیبت‌ها (مدیریت هیجان). کد ۱۴/۹: عشق‌ورزی به همه جهان آفرینش (هیجان ممدوح)، داشتن دشمن هنگام پیشرفت (مهارت ارتباط مؤثر)، پرهیز از عشق به مال (مدیریت هیجان مذموم). کد ۱۵/۹: آزادی‌اندیش و ایجاد الگویی تازه با ترکیب تجربیات گذشته (تفکر خلاق)، اعتراض به رفتارهای غلط (تفکر انتقادی)، نگرستن با اندیشه‌ای نو به جهان (تفکر خلاق).

جدول شماره ۱. مقایسه و تحلیل مهارت‌های زندگی در متون اسلامی و کتاب‌های فارسی

مقوله	متون دینی، اخلاقی، اجتماعی	متون کتاب‌های فارسی
خود آگاهی	مفهوم کلی: شناخت خداوند / شناخت مسئولیت‌های خود و معرفت نسبت به کالبد ظاهر و باطن / وابستگی خود با خدا و شناخت ویژگی‌های فردی، شخصیتی، رفتاری / شناخت نقاط قوت و ضعف در افکار و احساسات و اعمال / استفاده بهینه از فرصت و نعمت‌ها.	مفهوم کلی شناخت استعدادها و توانایی‌ها / شناخت نیازهای زیستی / شناخت امکانات پیرامون و وطن خود / استفاده بهینه از نعمت‌ها.
	خودآگاهی حضوری: شناخت ذات و گوهر وجودی / شناخت علایق و شهوات حیوانی / شناخت ویژگی‌های مشترک انسان / شناخت امکانات پیرامون / شناخت نیازهای زیستی و روان شناختی و نیازهای معنوی.	خودآگاهی حضوری: شناخت ویژگی‌های مشترک انسان / شناخت امکانات پیرامون / شناخت نیازهای زیستی و روان شناختی و نیازهای معنوی.
	خودآگاهی حصولی: شناخت ویژگی‌های رفتاری / شناخت فرهنگ و شخصیت ملی / شناخت نقاط ضعف و قوت مانند غرور / استفاده از نعمت‌های الهی / آگاهی انسان نسبت به خود در رابطه با جهان آفرینش / شناخت انسان به خود در	خودآگاهی حصولی: شناخت ویژگی‌های رفتاری / شناخت وطن و شناساندن آن به دیگران / پرهیز از غرور و تکبر / آگاهی از نعمت‌های الهی و استفاده از آن‌ها / استفاده بهینه از لحظات زندگی با استفاده از

تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های فارسی پایه‌های هشتم و نهم دوره اول متوسطه در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ بر اساس پرداختن به مهارت‌های زندگی در آموزه‌های تربیتی اسلام | ۱۰۹

	ارتباط با ذات احدیت / شناخت خود نسبت به کل هستی و انتقال این شناخت به مردم / شناخت خود در ارتباط با دیگران.	تجربه دیگران / آداب غذا خوردن و خوابیدن / استفاده صحیح از پیشرفت‌های علمی و امکانات پیرامون / افتخارات ایران.
ارتباط مؤثر اجتماعی	مفهوم کلی: برقراری ارتباط صحیح و منطقی از بعد کلامی یا غیر کلامی با دیگران بر پایه ایمان به خدا.	مفهوم کلی: برقراری ارتباط درست و سنجیده با دیگران از بعد کلامی یا غیر کلامی با دیگران بر پایه ایمان به خدا.
	ارتباط مؤثر کلامی: بلاغت / حقانیت / خوش‌سخنی / رعایت ادب / پرهیز از گفتار نسنجیده و لغو و گناه‌آمیز / برخورداری از قاطعیت	ارتباط مؤثر کلامی: برخورداری از صداقت و راستگویی / پرهیز از تمسخر / رعایت ادب / جرأت‌مندی / سخن گفتن به ضرورت
حل مسئله	ارتباط مؤثر غیر کلامی: تواضع / گذشت / گوش دادن فعال / بهره‌گیری از تجربیات انسان‌های خردمند و با تجربه / روابط سالم با مرجعیت دینی و علمی / توجه به سخن دشمنان در ارتباط با عیوب خود / پرهیز از: همنشینی با بدان / تجسس / چاپلوسی / تمسخر / افشای عیوب / تهمت / حسادت / فخر فروشی / صله ارحام	ارتباط مؤثر غیر کلامی: تواضع / گذشت / تأمل در سخن / احترام به استاد / روابط سالم با مرجعیت دینی و علمی / انتقادپذیری در مواجهه با دیگران / ثابت قدم بودن در دوستی / همنشینی با انسان‌هایی که دو گوهر اصل و نسب خوب و علم و دانش دارند / پرهیز از تجسس.
	مفهوم کلی: تلاش انسان برای انتخاب بهترین راه حل در مواجهه با مشکلات زندگی و یا درمان رذایل اخلاقی / بهره‌گیری از قرآن و احادیث در ارزیابی راه حل‌ها و نتایج آن و مشاوره با محوریت خداشناسی.	مفهوم کلی: تلاش انسان برای انتخاب بهترین راه حل در مواجهه با مشکلات زندگی و یا درمان رذایل اخلاقی / استفاده از روش‌های علمی و عملی از قبیل شناخت مشکل و پذیرفتن موقعیت.
تفکر خلاق	مفهوم کلی: کشف راه حل‌های جدید در رویارویی با مشکلات و تفکر در جهان آفرینش و در وجود خود با نگاهی توحیدی و با استفاده از شیوه‌هایی از قبیل مجاهدت نفس / علم‌آموزی / استدلال / حل مسئله و اقتدا به انبیای الهی و ائمه معصومین.	مفهوم کلی: کشف راه حل‌های جدید برای رویارویی با مشکلات و تفکر در آفرینش موجودات و پدیده‌های طبیعی و خلقت انسان.
تفکر نقاد	مفهوم کلی: توانایی قضاوت درباره: درستی و ارزش اطلاعات و راه حل‌های موجود و تأمل در عجایب صنع پروردگار و اعمال خود (محاسبه نفس)	مفهوم کلی: توانایی قضاوت درباره درستی و ارزش اطلاعات و تفکر در عجایب صنع پروردگار و وجود خود و محاسبه نفس.
مدیریت هیجانها	مفهوم کلی: کنترل احساسات و هیجانات نفس و قلب مانند عشق، شادی، غم و مبارزه با خواهش‌های نفسانی همچون خشم با بهره‌مندی از قدرت تفکر / موقعیت سنجی / توجه به هدف / داشتن الگوی صحیح رفتار بر پایه ایمان به خدا.	مفهوم کلی: مهارت هیجان با بهره‌مندی از قدرت تفکر، موقعیت‌سنجی، الگوی صحیح رفتار بر پایه ایمان به خدا.

پس از شناخت معانی و مفاهیم مهارت‌های زندگی در آموزه‌های تربیتی اسلام و تحلیل محتوای متون کتاب‌های فارسی هشتم و نهم، در یک نتیجه‌گیری کلی می‌توان گفت:

خودآگاهی: تحلیل معنایی مهارت خودآگاهی در آموزه‌های تربیتی اسلام نشان داد که خودآگاهی مشتمل بر دو نوع حضوری و حصولی است و به معنی درک و شناخت انسان از کالبد ظاهر و باطن، نقاط قوت و ضعف، استعدادها، نیازهای زیستی و امکانات پیرامونی است، در متون کتب فارسی هشتم و نهم به شناخت و استفاده بهینه از این نعمت‌های الهی پرداخته شده است، اما خودآگاهی حصولی مورد توجه بیشتری قرار گرفته است.

ارتباط مؤثر اجتماعی: مفهوم مهارت روابط بین‌فردی و ارتباط مؤثر اجتماعی در آموزه‌های تربیتی اسلام برقراری ارتباط سنجیده و درست با دیگران از بعد کلامی یا غیرکلامی بر پایه ایمان به خداست؛ به گونه‌ای که موجبات تکامل روحی و تربیت اجتماعی فرد را فراهم می‌نماید؛ از آنجایی که در متون کتب فارسی هشتم و نهم بیشتر به موضوعاتی همچون سعه صدر، تواضع، تأمل در سخن، گوش دادن فعال، جرأت‌مندی، راستگویی و درست‌کرداری پرداخته شده است؛ لذا می‌توان گفت محتوای کتب درسی مهارت ارتباط مؤثر کلامی و غیرکلامی را مورد تأکید قرار داده است.

حل مسئله: مهارت حل مسئله در آموزه‌های تربیتی اسلام به معنای تلاش انسان برای انتخاب بهترین راه در مواجهه با مشکلات زندگی یا درمان رذایل اخلاقی است. اما در متون کتب فارسی هشتم و نهم مفهوم مهارت حل مسئله بیشتر از نظر اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است و موضوع در مان رذایل اخلاقی نیز مغفول مانده است.

تفکر خلاق: مهارت تفکر خلاق در آموزه‌های تربیتی اسلام به معنای کشف، نوآوری و جست‌وجوی راه حل‌های جدید با استفاده از روش‌های تقوا، مجاهدت نفس، علم‌آموزی در جهت رسیدن به سعادت ابدی است. در حالی که در متون کتب فارسی هشتم و نهم به موضوعاتی همچون تفکر در آفرینش موجودات بیشترین توجه شده است.

تفکر نقاد: مهارت تفکر انتقادی در آموزه‌های تربیتی اسلام به معنی توانایی قضاوت درباره درستی و ارزش اطلاعات و راه حل‌های موجود و تدبیر در عجایب صنع پروردگار با استفاده از شیوه‌های استنتاج می‌باشد؛ به نحوی که معرفتی نو در قلب انسان رسوخ یابد. در متون کتب فارسی هشتم و نهم مفهوم تفکر انتقادی بیشتر جنبه توحیدی دارد، آن هم در شناخت صنع پروردگار و محاسبه نفس، نه قضاوت در تشخیص درست از نادرست.

شناخت و مدیریت هیجان‌ها: آموزه‌های تربیتی اسلام نشان داد که این مهارت به معنی کنترل احساسات و هیجانات نفس مانند شادی، غم، مبارزه با خواهش‌های نفسانی همچون خشم با بهره‌مندی از قدرت تفکر و سعه صدر بر پایه ایمان به خدا است. از آنجایی که متون کتب فارسی هشتم و نهم بیشتر به موضوعاتی چون عشق به خدا و همه‌عالمیان و امامان (ع) و عشق به وطن پرداخته است، لذا می‌توان گفت هیجان ممدوح مورد توجه قرار گرفته است و هیجانات مذموم کمتر مورد توجه بوده است.

با توجه به دستاوردهای اصلی تحقیق، موارد زیر پیشنهاد می‌شود:

۱. در بررسی مهارت‌های شش‌گانه در کتاب‌های درسی مشخص شد که مهارت حل مسئله کمتر مورد توجه واقع است و از آنجا که مهارت حل مسئله از موضوعات مهم در زندگی هر انسانی است، لازم است که محتوای کتاب‌های درسی از ابعاد مختلف زندگی فردی و جمعی به آن بپردازند و مبتکرانه و با توجه به آموزه‌های تربیتی اسلام راه‌های متنوع نشان دهند.
۲. با توجه به شرایط زندگی نسل امروز و هجوم اطلاعات به ذهن آنان که بعضاً غیرمعتبرند، لازم است که موضوع کشف، نوآوری، قضاوت و سنجش اطلاعات در زمینه تفکر خلاق و نقاد در محتوای کتب درسی مورد توجه بیشتری گیرد.
۳. از آنجا که متون درسی به ایجاد فضایل اخلاقی توجه نموده است و این از جنبه ایجابی درست و بجاست، لازم است مدیریت هیجان‌های مذموم و رذایل اخلاقی که نوجوانی آغاز و شروع آن است، با صراحت بیشتر در متون درسی گنجانده شود تا از جنبه سلبی هم به موضوع پرداخته شده باشد.

منابع

- Abedin Nasab, Sh. (2016). *Creativity and methods of developing creative thinking from the perspective of the teachings of the Holy Quran and Nahj al-Balagha* [Doctoral dissertation, University of Osul al-Din]. (in Persian)
- Ahmadi, M. (2014). *The degree of attention to components of skills and critical thinking in the thinking and lifestyle curriculum of the seventh grade* [Master's thesis, Islamic Azad University, Marvdasht]. (in Persian)
- Alavi-Gonabadi, J. (2010). *Life Skills from a Religious Perspective*. Razavi Islamic Sciences Publications. (in Persian)
- Ali ibn Abi Talib. (2013). *Nahj al-balagha* (M. Dashti, Trans.). Amir-al-Momenin Cultural and Researching Organization.
- Amer, M. B., & Al-Khataybeh, M. (2022). Analyzing the content of 2nd secondary school grade English language textbooks in light of life skills in Jordan. *Britain International of Linguistics Arts and Education (BIO LAE) Journal*, 4(1), 28-41.
- Beheshti, M., Faghihi, A. N., & Abou Jafari, M., (2009). *The Opinions of Muslim Scholars on Education and Its Foundations*. Publications of the Houzeh and University Research Institute. (in Persian)
- Eshraqi-Nasab, A., & Zamanian, H., (2020). The Relationship between Self-Awareness and Awareness of Others in the Philosophy of Aristotle and Avicenna. *Scientific-Research Quarterly*, 21(82), 109-134. (in Persian)
- Flick, U., (2008). *An Introduction to Qualitative Research*. (H. Jalili, Trans). Nashr Ney. (in Persian)
- Ghazali, M., (2001). *Kimiyaye Saadat*. Vols. 1 and 2. Scientific and Cultural Publications. (in Persian)
- Jazayeri, A., Rahimi, S., & Dehghani, M., (2022). *Collection of Life Skills Education*. Tehran: Danzheh Publications. (in Persian)
- Khomeini, R., (1992). *Chehel Hadic*. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. (in Persian)
- Marzoughi, R., & Anari Nejad, A., (2007). Social Education from the Perspective of Nahj al-Balagha. *Journal of Islamic Education*, 2(4), 163-192. (in Persian)
- Mohammadi, P., & Salehi, F., (2014). An Analytical Study of the Concept of the Holy Quran Based on the Concept of Critical Thinking. *Journal of Educational Sciences from an Islamic Perspective*, 2(3), 25-50. (in Persian)

- Motahhari, M., (2006). *Human in the Quran*. Sadra Publications. (in Persian)
- Muhammad al-Husseini, F. S., (2010). *Content Analysis of the "Read and Write" Textbook for Fourth and Fifth Grades Based on Life Skills Components* [Master's thesis, Al-Zahra University, Tehran]. (in Persian)
- Naraqhi, M., N. (1992). *Merag al_Saadeh*. Qom: Hijrat Publishing Institute. (in Persian).
- Pir Firouzjaiee, F. (2016). *Analysis of Persian Textbooks of the Primary Education Level Based on Life Skills Components* [Master's thesis, Al-Zahra University]. (in Persian)
- Qaedi, M. R. & Golshani, A. (2016). Content Analysis Method from Quantitative to Qualitative Approach. *Journal of Psychological Methods and Models*, 23(7), 57-82. (in Persian)
- Research and Educational Planning Organization. (2015). *Persian eighth grade book*. Ministry of Education. (in Persian)
- Research and Educational Planning Organization. (2024). *Persian ninth grade book*. Ministry of Education. (in Persian)
- Research and Educational Planning Organization. (2024). *Persian ninth grade teaching guide*. Ministry of Education. (in Persian)
- Rezvani, R. (2010). Content analysis. *Journal of Educational Research of Imam Khomeini Institute*, 2(1), 137-156. (in Persian)
- Supreme Council of Education. (1998). *National curriculum document*. (in Persian)
- Supreme Council of the Cultural Revolution. (2011). *Document of fundamental evolution of education*. (in Persian)
- Tavassoli, T. (2020). The method of conceptual analysis in determining educational objectives from the perspective of Richard Peters. *Journal of Research in Foundation of Education*, 10(1), 59-75. (in Persian)
- Tavassoli, T. (2021). Quantity content analysis of Farsi books for the elementary school level in the academic year of 98-99 based on three virtues of Islamic ethics. *Journal of Islamic Education*, 16 (38). (in Persian)
- The Qur'an*. (2010). (A. Q. Qara'i, Trans.). Islamic Texts Institute.
- World Health Organization. (2020). *Life skills education school handbook: Prevention of noncommunicable diseases. Part 1, introduction*.